

NA DE MUUR

MARGRIET BRANDSMA &
MARJOLIJN UITZINGER

Na de muur

*Oog in oog
met het nieuwe Duitsland*

UITGEVERIJ BALANS

Copyright © 2009 Margriet Brandsma & Marjolijn Uitzinger / Uitgeverij
Balans, Amsterdam

Alle rechten voorbehouden.

Omslagontwerp Nico Richter

Omslagfoto Dominique Aubert/Sygma/Corbis

Foto auteurs Evelyn Marsman

Tekstadviezen Janneke Vonkeman

Boekverzorging Jos Bruystens, Maastricht

Druk Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 600 3180 9

NUR 740

www.uitgeverijbalans.nl

Uitgeverij Balans stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

INHOUD

PROLOOG – 9

Tessa de Loo, Herman van Veen

1 ERICH EN ELFRIEDE, EEN LEVEN IN DE DDR – 19

Omzien naar het oosten

F. Springer, Ben Knapen

2 HANS-DIETRICH GENSCHER, DE MAN OP HET BALKON – 53

Een land op drift

Ben Bot, Jan van der Tas

3 RUUD LUBBERS OVER DE HERENIGING EN OVER HELMUT KOHL – 83

De politiek en het meisje uit de DDR

Wim Kok, Egbert Jacobs

4 JOACHIM SCHARF, RESTAURANTHOUDER IN LEIPZIG – 117

Bloeien de landschappen?

Fedja van Huêt, Marga van Praag

5 MICHAEL JÜRGS, ‘BESSERWESSI’ EN JOURNALIST – 153

De grote broer voelt zich kind van de rekening

Thomas von der Dunk, Friso Wielenga

6 ANNETT GRÖSCHNER, SCHRIJFSTER – 181

Berlijn, een hoofdstuk apart

Cees Nooteboom, Philippe Remarque

7 PIET RITSEMA, GRONINGER IN OOST-DUITSLAND – 221

De burens kijken over de schutting

Maarten 't Hart, Yvonne van Gennip

EPILOOG – 249

GERAADPLEEGDE BRONNEN – 252

PROLOOG

Je moet het verdelen, anders wordt het te veel

Een zonnige zondagmiddag op de Berlijnse Alexanderplatz. Het is 10 mei 2009. Drie dagen is de openluchttentoonstelling ‘Friedliche Revolution 1989/1990’ nu open. Bezoekers slenteren langs panelen in de vorm van de oude Muur. *Wir sind das Volk*, zeggen spandoeken hoog boven hun hoofd. En: *Ohne Gewalt*. Teksten die twintig jaar geleden tijdens massademonstraties werden megedragen en gescandeerd. De lucht is vol met historische geluidsfragmenten. Een vader loopt rond met zijn iets te dikke zoontje van een jaar of 12. De jongen duikt verveeld achter een fotowand. Een verliefde jongen en zijn vriendin hebben alleen oog voor elkaar. Studenten en toeristen lezen de teksten en bekijken de beelden aandachtig. Een oudere man met een paardenstaart is druk in gesprek met een leeftijdgenoot.

‘Wanneer ben jij uitgereisd uit de DDR?’

‘In maart ’88.’

‘Ik in ’86, om te trouwen met een vrouw in het westen. In mijn Stasidossier staat dat ik een levenslang inreisverbod kreeg. Wat zegt jouw dossier?’

Een stuk of tien gidsen lopen hier de hele dag rond om vragen te beantwoorden. Of ze er zelf ook bij waren in 1989? Die vraag krijgen ze het vaakst. De meesten moeten het hoofd schudden, ze waren te jong, sommigen komen uit het westen. Ze werken als gids bij allerlei culturele projecten en hebben hun kennis van de vreedzame revolutie alleen van horen zeggen, uit boeken en documentaires. Monika is een uitzondering. Eind vijftig, een blozend gezicht onder grijs opgestoken haar. Een echte *Berlinerin*, weliswaar uit West, maar ze heeft het meegemaakt. Ze beaamt wat haar collega's zeggen: veel mensen komen niet naar de gidsen om iets te vragen, maar om iets te vertellen, eigen ervaringen te spuien. Voor die mensen brengt de tentoonstelling het verleden terug. Dat gaat met heftige emoties gepaard, zegt ze, en niet alleen bij ouderen.

Die ochtend zag ze een paar dertigers naar de foto's kijken. Ze moeten een jaar of vijftien zijn geweest toen de Muur viel. 'Die huilden zo dat ik naar ze toe ben gegaan en gezegd heb dat ze zichzelf dit niet moesten aandoen. Ga naar huis en kom later weer eens terug, zei ik. Dan bekijk je nog eens twee panelen en dat is dan ook weer genoeg. Je moet het verdelen. Anders wordt het te veel.' Maar het was toch een vreugdevol moment, de opstand en de val van de Muur? Ja, maar voor die jonge mensen was het een tijd die ze nooit meer terug willen, weet Monika. Alles waaraan ze gewend waren verdween, de vreugde was snel voorbij. Er zijn veel zelfmoorden gepleegd, zegt ze stellig, en dat zal nog wel eens onthuld worden – nu praat niemand daar over.

Ook zij had familie in Oost. Na de aanvankelijke vreugde over het weerzien bleken de familiebanden breekbaarder dan gedacht. 'Ze hadden zo'n andere instelling dat we toch eigenlijk vrij snel het contact verloren. Ze keken bijvoorbeeld

heel anders tegen werk aan, en voelden zich altijd tekortge-
daan en achtergesteld. Ze waren niet bereid zelf aan te pak-
ken.' Als West-Berlijnse kan Monika zich na twintig jaar nog
steeds niet voorstellen dat ze ooit in Oost-Berlijn zou wonen.
'Ik zou er niet over piekeren, voor mijn gevoel loopt er nog
steeds een grens.'

De gidsen worden ook aangesproken door mensen die de
Muur terug zouden willen. Vroeger had ik werk, nu loop ik
met de straatkrant, zei iemand. Dan gaat Monika in discus-
sie. Maar ze wist niet wat ze moest zeggen toen een man voor
haar ging staan en zei: 'Ik ben een Stasispion geweest, wat
vindt u daarvan?' Ze zei dat ze daar even over moest naden-
ken, waarop de man doorliep. Ze heeft hem niet meer gezien.

Alexanderplatz, omzoomd door terrasjes, blaakt in de zon.
Eén fotowand toont de massale demonstratie op datzelfde
plein, op 4 november 1989, toen honderdduizenden mensen
protesteerden tegen de machthebbers in de DDR, de partijbon-
zen van de SED, de Sozialistische Einheitspartei Deutschlands.
Mensen staan er met de neus bovenop om te zien of ze zich-
zelf op de foto terugvinden. Een man pakt zijn zakdoek, zijn
vrouw trekt hem aan een mouw. Kom, zegt ze, we gaan koffie
drinken.

Veertig jaar hebben de twee Duitslanden naast elkaar ge-
leefd, twintig jaar proberen ze nu één land te worden. Hoe
ver zijn de burens daarmee: hoe gaat het met Duitsland sinds
de *Wende*, de vreedzame revolutie van 1989? Gaat die *Mau-
er im Kopf* ooit nog weg, de grens die *Ossis* en *Wessis* nog al-
tijd zeggen te voelen in hun hoofd? Daar proberen we in dit
boek achter te komen. We spraken met Duitsers uit Oost en
West, met politieke kopstukken als Hans-Dietrich Genscher
en Ruud Lubbers, en we vroegen bekende en minder beken-

de Nederlanders naar hun ervaringen met het buurland. We reisden door het nieuwe Duitsland en verdiepten ons in de gebeurtenissen van 1989. Zo vormden we ons een veelkleurig beeld van Duitsland na de Muur.

Berlijn, zomer 2009

Margriet Brandsma

Marjolijn Uitzinger

TESSA DE LOO (1946), SCHRIJFSTER

Ik kreeg een demonisch idee van de Duitsers

‘Ik heb mijn bestaan te danken aan de oorlog en ik heb daarvoor altijd het gevoel gehad dat ik die oorlog iets schuldig was. Mijn grootouders hadden twaalf onderduikers in huis, één daarvan werd later mijn vader. Hij was chemicus en wilde niet naar Duitsland in het kader van de *Arbeitseinsatz*. Hij werd verliefd op één van de acht kinderen van mijn opa en oma, op mijn moeder dus. Ik ben net na de oorlog geboren, in 1946.

Mijn opa en oma hielden ook na de oorlog contact met mensen die bij hen ondergedoken waren geweest, onder meer met een vrouw die ik altijd tante noemde. Die kwam vaak een kaartje leggen bij oma en het viel me op dat ze altijd zo treurig keek. Ik vroeg oma waarom dat zo was en toen vertelde ze me dat twee kinderen van deze tante, een dochter van achttien en een zoontje van negen, omgekomen waren in een Duits concentratiekamp. Ik was zelf ook negen toen ze me dat vertelde, het was een grote schok voor me. Er was dus een land dichtbij dat kinderen van mijn leeftijd had omgebracht, dacht ik, dat moest wel een monsterlijk land zijn. Ik kreeg een demonisch idee van de Duitsers en dat paste wel in de sfeer toen.

Tijdens de middelbare school drong het tot me door dat er ooit een ander Duitsland was geweest. Dat kwam doordat ik kennismakte met de grote Duitse schrijvers, dichters, filosofen en componisten. Dat zette me op het verkeerde been – want we hadden immers ingepompt gekregen dat Duitsers

met die kadaverdiscipline geboren werden. Ik werd nieuwsgierig naar dat andere Duitsland en maakte uitstapjes, naar Hessen bijvoorbeeld, vanwege de sprookjes van de gebroeders Grimm. Ik was helemaal verrast dat het er zo mooi was.

Mijn liefde voor het land is gegroeid. En ik heb begrip gekregen voor de situatie van mensen die na de oorlog zijn geboren, voor de gemeenschappelijke schaamte waar Heinrich Böll over schrijft. Daar heb ik met veel mensen over gesproken en zo is mijn boek *De tweeling* geboren. Het conflict weerspiegelt zich in de twee hoofdfiguren, die allebei in Duitsland geboren zijn, de ene maakt daar de oorlog mee, de andere in Nederland. Dat boek is in Duitsland een groot succes geworden.

Het gaat over kleine dagelijkse dingen zoals veel Duitsers die hebben meegemaakt. *Das war mein Leben*, zeiden ouderen tegen me, ze herkennen het, maar hebben er lang niet over gesproken. Het waren gewone burgers, meelopers, mensen die dachten dat ze een juiste keuze hadden gemaakt. Die zijn opgelucht door het boek en ze vinden er troost in. Jongeren reageerden anders, vaak wat agressiever tegenover de oudere generatie, maar ze lazen ook veel nieuws in het boek, over het leven waar hun ouders liever niet over spraken. Wie het leest, ervaart: dat had mij ook kunnen overkomen. Want als je opgroeit in een klein Duits dorp waar iedereen lid wordt van de Hitlerjugend, als je wordt gehersenspoeld: wat doe je dan?

Nu kom ik regelmatig in Duitsland, heb Duitse vrienden en vriendinnen. Op 9 november 1989 zat ik aan de televisie gekluisterd en zag al die mensen die door het dille heen waren van blijdschap. Die blijdschap voelde ik ook. Ik belde met mijn moeder, maar die vond het griezelig, omdat ze bang was dat Duitsland weer groot en machtig zou worden.'

HERMAN VAN VEEN (1945), ARTIEST

Een steen uit de Muur zingen

‘Ik kom al veertig jaar in Duitsland. Na een gesprek met mijn vader, een fantastische man die erg moedig is geweest in de oorlog, ben ik er voor het eerst heen gegaan. Hij zei: Herman, er zijn Duitsers en er zijn fascisten. Toen ben ik gegaan, schoorvoetend. Mijn vak is klassiek muzikant, daarom had ik een geweldige interesse voor Duitsland en z’n grote componisten.

Begin jaren zeventig brak ik door in West-Duitsland, eind jaren zeventig kreeg ik vanuit de DDR de vraag voorgelegd of ik ook daar zou willen optreden. Dat kwam uit de vredesbeweging, die probeerde festivals van het politieke lied van de grond te krijgen. Dat waren internationale festivals, daar trad alles op wat rood was of nog roder. Artiesten uit Cuba, China, de Sovjet-Unie – en daar stond ik tussen. Maar ik had een plan. Ik zei: ik ga een steen uit de Muur zingen, ik zie dit als mogelijkheid om iets af te breken wat er niet hoort te staan. Voor deze optredens heb ik liederen geschreven en gevraagd of ik die mocht zingen. Nee? Dan is het *Schluss*, dan kom ik niet. Het werd toegestaan en toen zag je dus al wat later werd bevestigd: die hele kunstmatige DDR was in elkaar aan het storten.

Op 4 oktober ’89, een paar dagen voordat Gorbatsjov naar Oost-Berlijn kwam voor de viering van het veertigjarig bestaan van de DDR, had ik een voorstelling in de Werner-Seelenbinder-Halle in Oost-Berlijn. Tijdens een persconferentie

rond dat concert heb ik voorspeld dat de Muur binnenkort zou vallen. Ik sloot met Oost-Duitse journalisten een weddenschap af: als ik gelijk kreeg, zouden ze me 100 Ostmark komen brengen. Aan dat optreden ging een geweldige discussie vooraf, omdat de voorstelling was gebaseerd op het lied 'Signale'. Dat lied wilde ik zingen, het gaat over apartheid, over de dwaze moeders in Argentinië en de Muur. Daar komt de tekst in voor:

*Familien in Ost und West
die man nicht zueinander lässt
nur Wolken ziehen ungehindert
von Ost nach West.*

Dat mocht niet. Toen heb ik opnieuw gezegd: oké, dan is er geen voorstelling en hebben jullie een probleem. Want er zaten zesduizend mensen in die hal, buiten stonden er nog veel meer.

De autoriteiten konden het zich niet permitteren voet bij stuk te houden. Er heerste op dat moment een gespannen sfeer in de stad, er waren zoveel mensen op de been en het was zo kort voor het bezoek van Gorbatsjov. Dus kreeg ik toestemming, maar er was enorm veel politie. Achter de coulissen stonden honderd gewapende agenten. Ik heb die avond dat stuk gezongen en krijg nog kippenvel als ik eraan terugdenk. Het gaf de mensen in die hal en daarbuiten het besef dat je niet hoeft te wijken. Tot slot heb ik gezegd: we zien elkaar in Parijs!

Op 9 november 1989 was ik in Luxemburg en keek televisie. Ik vond het fantastisch. Een tijdje later kwam er een man uit Leipzig op de fiets naar me toe, in Nederland. Hij was niet vergeten wat ik had gezegd en bracht me een stuk van de Muur.

Ik heb veel over de val van de Muur nagedacht en ben ervan overtuigd dat er geen sturing van bovenaf is geweest. De Sov-

jets hadden een heel leger gestationeerd in de DDR, maar Gorbatsjov kon die militairen meer dan goed gebruiken om zijn eigen economische sores op te lossen. En Kohl en Genscher handelden uit politieke ijdelheid, ze wisten dat ze onsterfelijk konden worden. Vooral christelijke krachten in de DDR zijn erg belangrijk geweest. De kerken zaten 's nachts stampvol, er werden kaarsen aangestoken. Ook bij mensen thuis werd op een haast tedere manier gezongen, er werden gedichten voorgelezen. Het proces was niet te stoppen. Er zijn fenomenale fouten gemaakt in de bevelvoering in die dagen, maar dat maakte niet zoveel meer uit. Bovendien: als de leiders geweld hadden gebruikt, zou later met ze worden afgerekend via een tribunaal, dat waren ze zich wel bewust.

In '99 kreeg ik het *Bundesverdienstkreuz* voor mijn bijdrage aan de Duits-Nederlandse verhoudingen. Dat was prachtig, zo'n deftige Haagse straat, allemaal mannen in pak. En voor mijn ouders was het helemaal geweldig, ze hadden een zoon die zoiets kreeg! Hun prestatie was gehonoreerd.

Ik ken Duitsland net zo goed als mijn eigen land. Van Neurenberg tot Wuppertal, van kroeg tot kerk. Ik kan niet zeggen: ik heb Duitsland lief. Maar wel dat er geweldig veel te beleven valt.'

1.1

ERICH EN ELFRIEDE

Doe maar alsof uw zoon dood is

Erich en Elfriede Siebert wonen in Berlijn-Buch. Is dat Oost of West? Noord, antwoordt Erich (1929) met een milde glimlach als de vraag weer eens gesteld wordt. Zijn vrouw Elfriede (1938) reageert vinniger. Ze vindt de vraag discriminerend. West-Duitsers vragen het om te weten wat voor vlees ze in de kuip hebben: 'Wat is dat er voor eentje? Kunnen we daar wel mee praten?' De Sieberts vinden het ook een amusant gespreksonderwerp, getuige de anekdotes die ze moeiteloos opdisen.

Bijvoorbeeld over die keer dat ze op vakantie in Hongarije in gesprek raakten met een echtpaar uit Beieren. Elfriede liet bewust in het midden waar ze vandaan kwam, maar opeens ontglipte haar het woord 'Alexanderplatz'. Oost-Berlijn dus. 'Ach, u komt uit *dunkel-Deutschland!*' was de geschrokken reactie. Elfriede, met het schaamrood nog licht op de kaken: 'Nee hoor,' zei ik snel, 'en noemde het adres van mijn dochter die in de West-Berlijnse wijk Moabit woont.'

De ontvangst bij Erich en Elfriede Siebert is allerhartelijkst. Een uitgebreide ontbijttafel staat klaar in de netjes opgeknap-

te *Plattenbau*-flat. Ze praten openhartig over hun levensloop – die tekenend is voor de geschiedenis van Duitsland in de vorige eeuw. Over de DDR die benauwend was, maar waarin niet alles slecht was. Over hun kinderen. Twee van de drie gingen tijdens de deling naar West-Duitsland, terwijl Erich dat land juist uit overtuiging had verlaten en gekozen had voor een bestaan in de DDR. Over de val van de Muur, die tot gevolg had dat ze weer normaal contact konden hebben met hun kinderen in het westen. Dan wordt Elfriede emotioneel. Met trillende stem: ‘Voor mij als moeder was de val van de Muur een bevrijding. Zo heb ik dat beleefd.’

Naar Berlijn

Elfriede werd geboren in Stettin in 1938, nu het Poolse Szczecin. Aan het eind van de oorlog vluchtte haar familie naar Berlijn, waar ze de gevechten intens meemaakte, ook verkrachtingen door Russische militairen. ‘Het was wraak op de Duitsers, die hen hadden afgeschilderd als *Untermenschen*. Dat was het. Wij zaten in een kelder, mijn nichten, oudere zus en mijn ouders, en toen kwamen de Sovjets, van die Aziatische types. Ze stormden de kelder binnen, schoten in het plafond en haalden iedereen eruit, zelfs mijn nichtje van vijftien. Ze is zes keer verkracht. Ik zat bij mijn moeder op schoot, mij hebben ze niets gedaan, maar ik heb de verkrachtingen gezien.’ Het waren onbehouwen, ongeletterde kerels, zegt Erich. Ze waren zelfs door hun eigen officieren niet tegen te houden.

Erich werd geboren in 1929 in Mühlhausen, Thüringen. Zijn ouders gingen in 1936 naar Berlijn. De derde februari 1945 staat hem in het geheugen gegrift. ‘Die dag is de binnenstad van Berlijn door de Amerikanen platgebombardeerd, van de Friedrichstrasse tot de Brandenburger Tor en de Potsdamer

Platz, alles was weg. Ook wij zijn toen compleet *ausgebombt*.'

Na de oorlog begon zijn vader een drukkerij in West-Berlijn. Erich leerde het vak van drukker en werd vertegenwoordiger van het bedrijf. Om ervaring op te doen en klanten te werven, reisde hij door Duitsland. Maar wie zou drukwerk bestellen in een stad die door de Sovjets van de buitenwereld was afgesloten? De drukkerij liep niet. Bovendien was Erich licht kleurenblind, een handicap in dat vak. Hij besloot bibliothecaris te worden en ging naar een vakopleiding in Oost-Berlijn. Daar leerde hij Elfriede kennen.

Erich Siebert verhuisde van West- naar Oost-Berlijn, niet alleen vanwege de bibliotheekvakschool, maar ook uit overtuiging. 'Ik heb in de nazitijd veel beleefd. De Joden verdwenen uit onze buurt, ze vluchtten, wie overbleef werd weggehaald. Ik heb het meegemaakt, vreselijk. Na de oorlog liepen die nazi's in West-Duitsland weer gewoon rond. Het kapitalisme had volstrekt gefaald en het zag er in die tijd niet naar uit dat West-Duitsland een positieve ontwikkeling tegemoet ging. Het kon zijn dat het land weer zou afglijden naar nationalisme en agressie. Ik wilde ergens anders een toekomst opbouwen en ik probeerde dat in het oosten.' Ook Elfriede was overtuigd DDR-burger. 'Ik dacht dat de DDR een antifascistisch land was, dat ertoe zou bijdragen dat er geen oorlog meer zou komen.' Ze trouwden. Erich ging in een wetenschappelijke bibliotheek werken en volgde daarnaast een studie geschiedenis, Elfriede kreeg een baan in een openbare bibliotheek in Oost-Berlijn.

Kinderopvang

Ze kregen drie kinderen. Elfriede hervatte haar werk toen de kleinste twee was. 'Voor mij was dat heel belangrijk, want ik wilde zelfstandig zijn, onafhankelijk van een man. Je moet het

je niet te rooskleurig voorstellen, want het was niet eenvoudig, we maakten lange dagen. Maar dat was een heel belangrijk positief punt in de DDR, dat vrouwen een gelijkwaardige relatie met hun partner hadden. In de oude Bondsrepubliek was dat niet mogelijk. Daar was geen kinderopvang zoals in de DDR.'

Erich werd lid van de partij, de SED, de Sozialistische Einheitspartei Deutschlands, Elfriede niet. Maar ze was wel *staats-treu* verzekert ze, trouw aan de staat. Natuurlijk, ze waren beperkt in hun bewegingsvrijheid, maar ze dachten steeds dat het wel beter zou worden. De scheiding van de familie die nog in West-Duitsland woonde was een verdrietig probleem. 'Toch vonden we het belangrijk dat de Muur gebouwd werd,' zegt Elfriede. 'Elke dag gingen ontelbare mensen naar West-Berlijn, je had het idee dat alle artsen hier weg waren. Die Muur moest er komen, anders bloedde de DDR dood.' Maar toen Erichs moeder in 1975 overleed en hij geen toestemming kreeg om naar de begrafenis te gaan, bekreep haar de twijfel. 'Toen begon ik er wel over na te denken hoe het hier was.'

Martin, één van hun drie kinderen, ging vragen stellen. Thuis en op school. Het onderwijzend personeel kon het aanvankelijk wel waarderen: wat een slimme jongen! Maar Martin vroeg door en sprak leraren tegen. Hij wilde best een marxistisch-leninistische wereldbeschouwing ontwikkelen, maar dan moest hij de wereld ook kunnen zien. Erich: 'Hij zei: ik zie alleen de wereld die jullie mij tonen, het oosten. Bulgarije, Hongarije, Polen, noem maar op, maar ik wil ook de rest van de wereld zien! Dat wilden die jongeren allemaal en dat was ook begrijpelijk, die andere wereld die zich zo razendsnel ontwikkelde.'

Op de zwarte lijst

De twijfels over hun land namen toe. De partij spande in 1975 een proces aan tegen Erich toen zijn instituut, dat verbonden was aan de Humboldt Universiteit, zonder toestemming een

*Pas als
de kinderen
van onze kinderen
volwassen zijn,
is het zover*

boek van de Russische dissident Solzjenitsyn had uitgeleend. Erich herinnert zich andere staaltjes van bureaucratie en dogmatisme: ‘*Der Spiegel* kwam op de zwarte lijst te staan. Hoewel wij het tijdschrift nog wel afnamen in het kader van onze wetenschappelijke opdracht, mochten wij het niemand meer ter inzage geven. Zelfs niet aan de leiding van de

universiteit. Als ze erom kwamen vragen, moesten we zeggen: nee, dat hebben we niet. Terwijl iedereen wist dat dat gelogen was.’

Wat Elfriede verder de ogen opende, was een lezing van de DDR-kritische schrijver Volker Braun in de openbare bibliotheek waar ze werkte. ‘De gewone bezoekers werden geweerd en de zaal bleek vol te zitten met Stasimensen, die allerlei provocerende vragen aan Braun stelden. Het zweet liep langs zijn gezicht. Ik had bijna willen zeggen: meneer Braun, dit zijn niet de eigenlijke bezoekers! Merkt u niet wie hier zitten? Gelukkig heb ik het niet gedaan. Het zou niets hebben opgelost en ik zou mijn baan zeker zijn kwijtgeraakt.’

Zoon Martin wilde medicijnen studeren. Hij kreeg een studieplaats, maar moest als tegenprestatie eerst in militaire dienst, bij de infanterie in Prora, op het eiland Rügen. Het was daar onbeschrijfelijk, zegt Elfriede. ‘Volkomen gedesilluseerd kwam hij terug. Als dat ons socialistische leger is, wil ik in dit land niet langer leven, zei hij. Hij gaf zijn studieplaats op, en diende in 1982 een uitreisverzoek in. Via de permanente vertegenwoordiging van de BRD in Oost-Berlijn kon hij daad-

werkelijk naar het westen reizen.’ Elfriede had het er moeilijk mee, maar begreep de vlucht van haar zoon wel. Voor Erich was het een zware slag. Hij had uit overtuiging voor de DDR gekozen en bleef dat land loyaal – en zijn zoon keerde zich ervan af.

Na Martins vertrek meldde de partij zich, in de persoon van het afdelingshoofd van het wetenschappelijk instituut waar Erich werkte. Elfriede wordt nog kwaad. ‘Hij maakte zich vrolijk over mij, omdat ik ongelukkig was om het vertrek van onze zoon. En hij verlangde van ons dat we het contact met Martin volledig zouden verbreken. Die is er niet meer, zei hij. Pardon? vroeg ik, moeten we doen alsof hij dood is? Zijn antwoord vergeet ik nooit meer. Ja, zei hij, en zo erg is dat nu ook weer niet: door de oorlog hebben duizenden en duizenden vrouwen hun zonen niet meer teruggezien.’ Elfriede ging resoluut tegen de man in. ‘Oorlog hebben we hier nog niet, zei ik. Ik doe in geen geval wat u vraagt. Erich zei hetzelfde. Nou, dan zien we wel wat daarvan komt, zei het afdelingshoofd, en hij vertrok.’ Erich en Elfriede hielden contact met Martin. Ze telefoneerden en ontmoetten elkaar in Hongarije en Tsjecho-Slowakije.

Twee kinderen in het westen

Later, in 1987, ging ook hun dochter weg. Door haar huwelijk met een man in West-Berlijn mocht ze aan de andere kant van de Muur wonen. Erich, glimlachend: ‘Twee van de drie kinderen in het westen, dat was voor mijn instituut te veel. Men gaf mij hoffelijk te verstaan dat ik niet kon blijven, dat begreep ik toch zelf ook wel?’ Hij werd overgeplaatst naar de Duitse Staatsbibliotheek en was er niet ongelukkig: ‘Een stabiele factor in een woelige wereld, bevolkt door apolitieke mensen die daar vrolijk hun leven leefden’. Die bibliotheek bleef ook na